

ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΣΧΟΛΙΚΑ
ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΑ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑΣ
(19ος αιώνας)

του Γεωργίου Πλουμίδα
Άναπλ. Καθηγητή Ιστορίας Νεωτέρων Χρόνων
της Φιλοσοφικής Σχολής του Παν/μίου Ιωαννίνων

MANUELS SCOLAIRES GRECS DE GEOGRAPHIE (XIXe s.)
par GEORGES PLOUMIDIS, prof.d'histoire moderne,
Université de Ioannina, 45110, GRECE.

Ἡ κινητικότητα, ὁ ἐκδοτικός ὄργασμός καί ἡ θεματική διαφοροποίηση πού παρατηροῦνται στὸν χῶρο τῆς παιδείας ἀπὸ τὰ πρῶτα χρόνια τοῦ 19ου αἰῶνα ἔχουν ἄμεσα ἀντίκτυπο καί στὸν τομέα τῆς Γεωγραφίας. Ὁ χάρτης, ἡ θεωρία τῆς γεωγραφίας καί ἡ γεωγραφικὴ γνῶση εἰσέρχονται στὴν ἐκπαίδευση τῶν ἑλληνοπαίδων, καθὼς ἀκολουθοῦνται τώρα πιά οἱ τάσεις πού ἐπικρατοῦν στὴ Δ. Εὐρώπῃ. Τὴ στροφή αὐτὴ διαπιστώνουμε στὶς σχολικὲς ἐκδόσεις τῆς Βιέννης, πού τώρα εἶναι τὸ κέντρο τοῦ ἑλληνικοῦ νεωτερικοῦ βιβλίου. Στὴν πρώτη δεκαετία τοῦ 19ου αἰ. ἀπὸ τίς 14 γεωγραφικὲς ἐκδόσεις οἱ 11 τυπώνονται στὴ Βιέννη καί 1 στὴ Βενετία.¹ Τὰ ἐπόμενα χρόνια γεωγραφικὲς ἐκδόσεις ἐμφανίζονται στὴν Τεργέστη, ἀπὸ Παρίσι, στὴ Λειψία, στὸ Λονδίνο, στὴ (Βουδα)πέστη, στὴ Μάλτα, στὴν Κέρκυρα (1829), στὸ Βουκουρέστι, στὴν Ὁδησσὸ καί, γιὰ πρώτη φορά στὰ ὄρια τοῦ νεοσύστατου ἑλληνικοῦ κράτους, στὰ 1834, στὸ Ναύπλιο.² Ἀπὸ τὸ 1836 πολλαπλασιάζονται οἱ ἐκδόσεις στὴν Ἀθήνα, πού, μοζι μὲ τὴν Πόλη, εἶναι τὸ κύριο κέντρο γιὰ τὰ σχολικὰ ἐγχειρίδια. Πολλαπλές εἶναι οἱ ἐκδόσεις χαρτῶν (-ἀτλάντων), πού ὅλοι τους βασίζονται σὲ χαρᾶξεις πού ἔγιναν στὸ ἐξωτερικόν, καί γίνεται εἴτε ἀπλὴ μεταφορὰ τοῦ ξένου πρότυπου εἴτε ἐπιναχάραξη, κυρίως ἀπὸ ξένους ἐγκατεστημένους στὴ χώρα μας. Ἔτσι ἐργάστηκαν στὴν Ἑλλάδα ὁ Ἀνδρέας Φόροτερ, ὁ Γεώργιος Κόλμαν καί ὁ Κ. Κόλμαν. Ἕλληνες χαρακτὲς συναντοῦμε τὸν Ἰωάννη Κορωνάιο, τὸν Ἡ. Λαζαρίδη καί τὸν Γ. Κατελοῦζο.³ Μόνο ἀπὸ τὰ 1889, μὲ τὴν ἰδρυση τῆς Χαρτογραφικῆς Ὑπηρεσίας Στρατοῦ, δημιουργοῦνται οἱ βάσεις γιὰ τὴν αὐτόνομη κατασκευὴ χαρτῶν στὴ χώρα μας.⁴

Ὅπως συνέβη καί μὲ τὴ χαρτογραφία, τὰ πρῶτα γεωγραφικὰ ἑλληνικὰ ἐγχειρίδια στηρίχτηκαν στὴν ξένη βιβλιογραφία. Τέσσερις κυρίως εἶναι οἱ ἐκπαιδευτικοὶ πού ἐργάστηκαν στὸν τομέα αὐτό, κατὰ χρονολογικὴ σειρά: ὁ Νικόλαος Λωρέντης, ὁ Ν. Χαρτάκης, ὁ Ι. Π. Κοκκῶνης καί ὁ Γεώργιος Α. Βακαλόπουλος. Ὁ πρῶτος στὰ 1838 ἐκδίδει τοὺς δύο τόμους τῆς "Νεωτάτης διδασκτικῆς γεωγραφίας" στὴ Βιέννη, στὸ τυπογραφεῖο Ἀντωνίου Βέγκου, καί τὸν τρίτον τόμον στὰ 1839, στὸ ἴδιο τυπογραφεῖο.⁵ Χωρὶς νὰ ὑπερβάλλουμε, θεωροῦμε ὅτι τὸ ἔργο αὐτὸ εἶναι τὸ πιὸ ἐνημερωμένο καί ἀνοικτὸ στὶς τότε τάσεις τῆς γεωγραφικῆς ἐρευνας. Στὸν πρόλογόν του ὁ συγγραφεὺς κατατάσσει τὴ γεωγραφία στὶς κοινωνικὲς ἐπιστήμες καί ἐπισημαίνει τὴν ἐπίδραση τοῦ περιβάλλοντος στὴ συμπεριφορὰ τοῦ ἀνθρώπου. Στὸν Λωρέντη βρίσκουν ἀπήχηση οἱ νέες θεωρίες, ἀντίθετα ἀπὸ τοὺς Χαρτάκη καί Κοκκῶνη, πού παραμένουν στὴν παραδοσιακὴ περιγραφικὴ ἐκθεση.

Ὁ Βακαλόπουλος, κινούμενος στὴν ἴδια κατεύθυνση μὲ τὸν Λωρέντη, προσπαθεῖ νὰ μεταφέρει στὸν ἑλληνικὸ χῶρον τὴ δυτικοευρωπαϊκὴ γεωγραφικὴ σκέψη καί τὸ πετυχαίνει τόσο στὰ θέματα τῆς χαρτογραφίας ὡς καί τῆς θεωρίας. Τὸ ἔργο στὴν πρώτη ἐκδόσή του στηρίζεται στὸν Γάλλο γεωγράφον Félix Ansart, ἐνῶ στὴν ἐπόμενη ὡς βάση λαμβάνεται ὁ Γερμανὸς γεωγράφος Wilhelm Stahlberg. Στὰ 1867 ἡ τρίτη μορφή τοῦ ἐγχειριδίου στηρίζεται στὴ μέθοδο τοῦ Γερμανοῦ γεωγράφου Hermann Adalbert Dapfel. Ὁ Βακαλόπουλος ἀναπλάσσει τὸ γερμανικὸ κείμενον καί ἀναπτύσσει τὰ κεφάλαια πού ἀφοροῦν τὴν Ἑλλάδα. Οἱ χάρτες του ἔχουν ὡς πρότυπο τοὺς ἀντίστοιχους τοῦ Σινδόφου, τοῦ Πιτσίου καί τοῦ Kierert. Τὰ ταπωνύμια ἔχουν μεταφερθεῖ στὰ ἑλληνικὰ μὲ τὴν ἀρχαία (ἑλληνικὴ ἢ λατινικὴ) μορφή τους,

ένω γιά τά νεώτερα όκολουθεΐται ή σύγχρονη προφορά. Πολύ διαφωτιστικές πληροφορίες γιά τή διδασκαλία του μαθήματος τής γεωγραφίας μās άναφέρει ό Βακαλόπουλος στόν πρόλογό του: "Ό ανεξόρτητο πρωτοδιδάχτηκε (στή δεκαετία του 1860) στην Πάτρα, μέ διδάκοκοντα τόν Σταύρο Σταθόπουλο. Στη συνέχεια τό μάθημα ελαήχθηκε στό Α' Γυμνάσιο τής Αθήνας καί τό δίδαξε ό ίδιος ό Βακαλόπουλος."⁶

Πρός τά τέλη του 19ου αί. τό ένδιαφέρον καί οί συζητήσεις γύρω όπό τή σημασία καί τή διδασκαλία τής γεωγραφίας αύξάνονται, τόσο στην Αθήνα, όσο καί στό άλλο μεγάλο παιδευτικό κέντρο του Έλληνισμού, τήν Πόλη. Ό Διευθυντής Ιδιωτικού Έλληνικού Σχολείου (τής τότε Β' βαθμίδας) Βασίλειος Βούλγαρις στό 1891 εξέδωσε διεξοδικό καί, άκόμη καί μέ τά σημερινά κριτήρια, προχωρημένου προβληματισμού "Όδηγό τής διδασκαλίας τής γεωγραφίας": "Η διδασκαλία τής γεωγραφίας δέν πρέπει νά εΐναι άσχετος προς τήν Ιστορίαν καί χρονολογίαν" όρθώς δ' έλέχθη ότι ή Γεωγραφία εΐναι εις τών όφθαλμών τής Ιστορίας" διότι πώς εΐναι δυνατόν νά έχη τις σαφή ιδέαν τών Ιστορουμένων πράξεων, όταν άγνοή τό θέατρον ένθα αύται διεδραματίσθησαν καί τόν χρόνον; Υπάρχει δέ καί έτέρα στενωτέρα σχέση τής Γεωγραφίας καί τής Ιστορίας, πηγάζουσα έκ τής φυσικής έπιρροής του έδάφους καί του κλίματος επί τών ανθρώπων" ένεκα δέ ταύτης προέρχεται ή κατά ζώνας διαφορά τών ζώνων καί τών φυτών" ούτως εξηγούνται οί διαφοραί τών φυλών, ή μόρφωσις τών Ιδιοσυγκρασιών, τών χαρακτήρων καί τών γλωσσών". Στο τέλος του Όδηγου παρατίθεται έκτενης βιβλιογραφία στην έλληνική καί γαλλική γλώσσα. Στην Πόλη, ό Έλληνικός Φιλολογικός Σύλλογος στό 1885 ύποδεικνύει τρόπον γιά τή διδασκαλία τής γεωγραφίας στό δημοτικό καί στό Έλληνικό σχολείο,⁷ ένω ό Β.Α.Μυστακίδης⁸ έπισημαίνει ότι τό μάθημα αυτό επί τών ήμερών του (δηλ. τέλη 19ου αί.) χάνει έδαφος, ύστερα άπεπερίσοδο άκμής κατά τά προηγούμενα χρόνια. Φοβάμαι πώς τό αίτημα του Μυστακίδη γιά τήν ανανέωση τής διδασκαλίας τής γεωγραφίας εΐναι επίκαιρα καί γιά μās, σήμερα.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλ. Δ.Γκίνη-8.Μέξα, Έλληνική Βιβλιογραφία 1800-1863, τ.1-3, έν Αθήναις 1939-1957, άρ. 3, 23, 92, 164, 296, 3228, 4614, 455, 479, 487, 494, 516, 519, 520.
2. Γκίνη-Μέξα, δ.π., άρ. 2350, 2368.
3. Βλ. άντίστοιχα Γκίνη-Μέξα, δ.π., άρ. 10454, έτους 1844, άρ. 7425, έτους 1857. Ό Γ.Κατελουζος στό 1866 καί 1868 χάραξε καί τύπωσε στό Βουκουρέστι χάρτη τής Κρήτης.
4. Σύντομη έπισκόπηση πρόσφατης χαρτογραφίας τής χώρας βλ. Γ.Πλαυμίδη, Γεωγραφία τής Ιστορίας του νεοελληνικού χώρου, εκδ.β', Αθήνα 1984.
5. Βλ. Γκίνη-Μέξα, δ.π., άρ. 3001 καί 3168.
6. Χρησιμοποιώμε τήν έκδοση του 1867.
7. "Περί συντάξεως Γεωγραφίας προς χρήσιν τών δημοτικών σχολείων καί τών κατωτέρων τάξεων τών Έλληνικών", "Περιοδικό του έν Κων/πόλει Έλληνικού Φιλολογικού Συλλόγου" 26(1885), 322-324.
8. Β.Α.Μυστακίδη, Έπιτομή Γενικής Γεωγραφίας, προς χρήσιν Αστικών Σχολών καί Παρθενωγαγείων, έν Κων/πόλει, Δεπάστα-Σφύρα Γεράρδου, 1903, εκδ.β' 1906.
Ψηφιακή Βιβλιοθήκη Θεόφραστος - Τμήμα Γεωλογίας, Α.Π.Θ.

Résumé

Dans les premières décades du XIXe s. nous notons une croissance constante des manuels scolaires de caractère géographique, édités surtout à Vienne, ainsi qu'à Venise, Trieste, Paris etc. Dans le nouvel état hellénique on registre la première publication en 1834 à Nauplie, mais dès 1836 les éditions se prolifèrent à Athènes. Dans le domain de la cartographie les éditeurs se basent sur dessins dressés par des étrangers, sauf d'exceptions, et c'est seulement en 1889 que s'institue le Service Cartographique Militaire. Les rédacteurs des manuels plus usés sont: Nicolas Lorentis, N.Chortakis, I.P.Kokkonis et Georges Vacalopoulos. Le premier et le dernier suivent de près les tendances de la science géographique et ils sont bien informés sur la bibliographie européenne, surtout allemande. Les mêmes préoccupations prouvent, vers la fin du siècle, Basile Voulgaris et B.Mystakidis, qu'ils insistent sur le renouvellement de l'enseignement de la géographie.